

Falske motsetninger: Hvordan skal vi forstå makt?

J. PETER BURGESS

Oppdatert: 13.10.03 kl. 22:22 Publisert: 13.10.03 kl. 00:03

Etter at maktutredningen nylig ble lagt frem, har debatt utfoldet seg, ut fra stridende påstander om hvordan makt egentlig skal forstås. Blant annet stilles det opp en motsetning mellom samfunnsforskere og humanister. Dette er en falsk motsetning, skriver J. Peter Burgess. Som filosof og forskningsprofessor ved Institutt for fredsforskning har han vært nødt til å bevege seg mellom fagfeltene.

SOM EN SISYFOS -stein spiller motsetningen mellom samfunnsvitenskapene og humaniora seg uendelig ut i Aftenpostens debattsider. Maktutredningens konklusjoner blir bedømt ut fra stridende påstander om den "korrekte" metodologien for å fange opp maktens "ekte" virkelighet. Denne motsetningen er illusorisk. En uventet skildring illustrerer nettopp dette. Bent Hamers prisbelønte film "Salmer fra kjøkkenet" presenterer en karikatur av 1950-tallets samfunnsforskning. Filmen skildrer forskere fra Sveriges Hjemmets forskningsinstitusjon (HFI), som har hatt stor suksess med sin utredning om forhold i Sverige, der kjøkkenet er kvinnens domene, som sendes over grensen for å ta for seg det norske kjøkkenet i en landsbygd der ungarer er i flertall. I en lang kolonne av identiske biler med identiske campingvogner på slep, inntar svenskene en norsk landsbygd. Hver og en av forskerne er utstyrt med det samme sittestativet, samme provisjoner, forskningsredskap, og identiske slips og askegrått ansiktsuttrykk. Men det aller viktigste ved uniformiteten er de felles forskningsreglene og -metodene de har med seg om hva som skal observeres, når og hvordan. Forskerne inntar hver sitt hushold, flytter inn i campingvognen i bakgårdene, og fra sittestativet i kjøkkenhjørnet observerer de bevegelsesmønsteret til ungarerne. **FILMENS HOVEDHANDLING** fokuserer på én av forskningssituasjonene, forholdet mellom forskeren Folke Nilson og "forskningsobjektet", Isak. I flere døgn nekter Isak å slippe Folke inn i huset for å innta stillingen sin som observatør. Når Folke først kommer seg opp på sittestativet sitt i kjøkkenhjørnet, så er forholdet anstrengt. Isaks motstand utvikler seg samtidig som han danner interesse for observatøren sin. Interessen blir til fascinasjon og straks tar han til å observere observatøren i smug. Fascinasjon glir over i medfølelse, så til vennskap, og snart klatrer samfunnsviteren ned fra sitt observasjonsstativ for å sitte ved bordet ved siden av sitt forskningsobjekt. Gjennom samtaler utvikler det seg et varmt vennskap på kort tid. Slik kontakt er selvfølgelig ikke tillatt ifølge svenskens forskningsmandat og Folke blir erklært inhabil og sagt opp. Samtidig viser det seg at det er flere desertører blant forskningsstaben. Hele prosjektet kollapser, og teamet setter seg i bilene for å kjøre tilbake til Sverige med halen mellom bena. Folke, som er tvunget til å slå følge, snur underveis. Han vil være sammen med sin nye venn. Men han kommer for sent. Hans nye venn er død. I den avsluttende sekvensen har Folke flyttet inn i huset og inn i objektverdenen, og tatt plassen til Isak. I begynnelsen er både forskerens og forskningsobjektets humanitet regelrett minimalisert. Innbyggerne i bygda, og spesielt Isak, som er gjenstanden for hovedfiguren Folke, virker bunnløst sære. Men i løpet av filmen blir både forsker (Folke) og forskningsobjektet (Isak) mindre og mindre abstrakte, mer reelle, de "objektive" forskjellene minker, forskningsmandatets pålagte motsetning faller bort og de menneskelige likhetstrekkene kommer frem. Filmen blir til slutt en fortelling om den menneskelige patosen som avsløres når man forsøker å forstå mennesket som et objekt. Dermed gir filmen innsikt i samfunnsvitenskapenes humanitet. Både senmodernitetens naive motivasjon om å forbedre menneskelige kår og de forskningsetiske dilemmaene som oppstår under forskningen, reflekterer samfunnsforskningens vedvarende etiske dilemmaer. Kjøkkenforskernes forskningsforskrifter uttrykker

samfunnsvitenskapenes verdige ambisjon om objektivitet. Men i motsetning til ambisjonen om objektivitet ved naturvitenskapene, der det er naturfenomener som utgjør forskningsgjenstandene, tar samfunnsvitenskapene for seg mennesket som objekt. Utviklingen i filmen følger forskerens menneskeliggjøring. Forskerne som i begynnelsen opptrer som uniforme, nesten mekaniske, men på samme tid ansvarlige, seriøse, og målbeviste, blir til slutt både varme, humane og samtidig hjelpeløse i forhold til sitt forskningsoppdrag. Et par millennier med filosofisk refleksjon har dyrket mangfoldig og sprikende innsikt om mennesket. Men én ting er det enighet om blant filosofer: Menneskets egenart er at det produserer mening, at dets tale og handling er meningsbærende fordi de uttrykker intensjon. Den bærbare PC'en jeg skriver på besitter på en måte mange flere evner enn jeg. Den kan beregne og behandle, husker onkelens fødselsdag og gir meg temperaturoversikt på Gardermoen. Men den gir ikke mening fordi det finnes ingen

intensjon bak funksjonene, med mindre jeg setter dem i gang. **HVA SLAGS GJENSTAND** er nå makt? Når Jostedalsbreen kryper fremover og gjør stein til pulver, skærer ut daler, og raserer skog, så snakker vi gjerne om naturkrefter, men ikke om makt. På hytta har vi en kløyvemaskin som kløver unna kubbe etter kubbe med ufattelig vold. Men den har ikke makt før man slår på bryteren og trekker i håndspaken. Et våpen har ikke makt før det ligger i et menneskes hender, osv. Makt er et menneskelig anliggende. Er det ingen mennesker, så er det ingen makt. Om dette er vi forlengst blitt kloke. Den moderne sosiologi er tuftet på innsikten om at sosiale forhold ikke bare kan behandles som ting, som breer eller kløyvemaskiner eller våpen, men som meningsproduserende aktører. Durkheim, Weber, Simmel, Tönnies og andre var med på å stifte et nytt fagområde, samfunnsvitenskapene, ut fra nettopp denne tanken. I "Salmer fra kjøkkenet" er makten ved forskningen et nærliggende tema. I første fase av svenskens "observasjon" utvikler et komplekst maktforhold seg mellom Folke og Isak. Fra sin altbeskuende stilling ser Folke ned på Isak, både bokstavelig og i overført mening. Ved å kontrollere Isaks bevegelser, gjør Folke ham bevisst om seg selv og sine vaner på en uvanlig og ubehagelig måte. Isak forsvarer sin privatsfære i første omgang ved å flytte matlaging til soveværelset ovenpå. I neste omgang snur Isak på observatør-observert-forholdet ved å bore et hull gjennom gulvet for så å observere Folke. Også Folke føler ubehag i sin stilling som observatør, og lider synlig av ikke å kunne kommunisere med objektet sitt. Når motsetningen mellom forskeren og objektet gradvis går i oppløsning - samtidig med forskningsprosjektets strenge vitenskapelige regler - blir maktspenningen utløst på institusjonelt nivå. Folke kommer i konflikt med sin overordnede og blir sagt opp. Maktspenningen oppstår også mellom Folke og hans forskerkollega som bekjenner at han ikke klarer å følge forskningsreglene, mens Folke tier om sine forskerforbrytelser.

ALLE FORSKNINGSINSTITUSJONER er på samme måte gjennomsyret av maktforhold, både mellom forsker og forskningsobjekt, institusjonelt, og forskere seg imellom. Hva skjer så når forskningsobjektet blir selve makten, som det er tilfellet ved Maktutredningen? "Salmer fra kjøkkenet" illustrerer også hvordan makt infiltrerer forskning, ved å fokusere på forskning som et møte mellom mennesker eller mellom mennesker og grupper, alle nødvendigvis styrt av interesser. Maktspenningen forbinder Hjemmets forskningsinstitusjon og den vikarierende forskningsdirektøren, direktøren og forskerteamet, forskerne seg imellom, og ikke minst forskeren og personen som skal være gjenstanden. Disse er ikke bare tilfeldige intriger, men nødvendige elementer ved selve forskningen, når en prinsipiell og rasjonell forskningsagenda skal tilpasses særskilte individer og grupper. "Salmer fra kjøkkenet" belyser begge sider av det fundamentale paradokset som organiserer menneskets forhold til et menneskelig objekt. Bare ved ikke å komme i berøring med forskningsobjektet kan det betraktes objektivt; men bare ved å berøre objektet kan det kjennes. Det ideale forskningsforholdet tilsvarer episoden tidlig i filmen når den nylig ankommede svenske forskeren Folke står utenfor huset og prøver å komme seg inn. Da er forskningsobjektet fremdeles uberørt. Men ekte og intim kunnskap om Isak, sitt objekt, oppnår han bare når han er blitt ham så nær at han identifiserer seg

med ham - inntil døden. **SAGAEN OM MAKTUTREDNINGEN** er også en fortelling om patosen ved mennesket som forsøker i all ærlighet og oppriktighet å forstå seg selv. Derved er motsetningen mellom samfunnsvitenskapene og humaniora fullstendig illusorisk. For det er åpenbart både at samfunnsvitere tolker sine objekt og at humanistiske forskere tar i bruk rent objektive fakta. På dette grunnlaget ville jeg påstå at man kunne lære mest om maktforholdene i det norske samfunnet ved å studere hvordan makt utredes i dette samfunnet. Selv den mest positivistiske samfunnsvitenskap er fortolkende. Selv den mest spekulative humanvitenskap forholder seg til fakta. På den ene siden ligger humaniteten ved samfunnsforskning i det at objektet ikke kan skilles ad fra forskerens vilje til å forstå det. På den andre siden ligger patosen ved humaniora i det at de bygger på fortolkninger som ikke lar seg belegge empirisk. Begge "fløyer" ved Maktutredningen har etisk, men også vitenskapelig behov for hverandre. Fra begge ståsteder er forholdet mellom forskeren og objektet, som Folke og Isak, alltid formidlet av noe uoppløselig og ukrenkelig menneskelig.